

A könyvtár jövőjéről

A könyvtár szerepe

A könyvtár célja az információk eljuttatása a felhasználókhoz. Ezen információk hordozói a jövőben egyre kisebb mértékben lesznek a könyvek. Az információszolgáltatás helye mind kisebb mértékben a könyvtár, a könyvtári épület egyre kisebb mértékben hagyományos olvasóterem.

Az információk világa rendezett és rendezetlen adathalmazok sokasága. A könyvtár tradicionális szerepe a bizonyos formában létező adatok értelmezése és rendezése. A könyvtár ezt a kompetenciáját sikeresen ki tudná terjeszteni a dokumentumok más területére is. A könyvtártudomány: metaadat-tudomány. Az árucikkeknek, tv-programoknak, jogi anyagoknak vannak metaadataik, de nincs metaadat-kezelő hagyományuk. A szemantikus web, a web 3.0 ezt az igényt teszi transzparenssé, tehát a könyvtár-informatikának a maga százéves rendezett kutatási, oktatási és kézműves tradíciójával még van némi előnye. Azonban ami igaz a könyvtári világ egészére, csak nagyon kevés könyvtárra igaz. A könyvtári metaadatok kutatásának és ezen kutatások implementációjának élvonalához mindenképpen fel kell zárkózni, hogy akár a jelenlegi, akár a jövőbeli versenytársakkal fel tudja venni az intézmény a versenyt. Ami az informatikai, implementációs szintet illeti, ezen a téren sajnos, törvényszerű a folyamatos elmaradás. A megfelelő képzettségű munkatársak számára a közgyűjteményi szféra az egész világon versenyhátrányban van.

Nem tartható az az álláspont, hogy a könyvtárosnak elég olyan szinten érteni az informatikához, hogy meg tudja határozni a programozó feladatát. Természetesen nem kell mindenkinek programozóvá válnia, de a programozás és más magas szintű készségek (adatbányászat, statisztikai elemzés, webes szolgáltatások összekapcsolása stb.) alapvetőnek számítanak az intézmény profiljában, vagyis intézményi szinten (és ebben minden intézménytípust bele kell értsünk) a könyvtárnak kompetensnek kell lennie ezeken a területeken, különben nem tudja kiaknázni a szakmai ismeretanyagból származó helyzeti előnyét.

Közösségi tér

A könyvtári épület egyre kevésbé az olvasás tere, és egyre inkább szolgálja azt a közösséget, aminek a része (egyetem, település stb.). A „könyvtár”: tanulószoba,

* Ezzel az írással folytatjuk az augusztusi számunkban megkezdett sorozatot a 2013. utáni könyvtári stratégia előkészületeiről. A tanulmány eredetileg a 2011. évi kaposvári Network-shop vitafórumára készült, annak átdolgozott változata. (A szerk.)

konferenciahelyszín, színház, számítógépközpont, játszóház, nyilvános hang- és videostúdió stb. (ittthon: bálásruhavásár is). Ugyanakkor a könyvtár egy civilizációs eszköz, mint például a tömegközlekedés vagy az oktatási intézmények, vagyis segít abban, hogy a társadalom ne a „mindenki harca mindenki ellen” állapotában legyen. Ily módon a könyvtár – mint számos példa mutatja – az esélyteremtés, a társadalmi igazságosság megteremtésének egyik eszköze.

Intézmény

Együtműködés

Országos szinten nem lehet tovább halogatni a tényleges közös katalogizálás és közös információszerzés bevezetését. Az OCLC (Online Computer Library Center) példája mutatja, hogy kétségtelen hátrányait (helyi szinten a címleírási készségek csökkenése – lévén kevesebb címleíró fog dolgozni –, és a helyi címleírási hagyományok, szokások megszűnése) messze felülmúlják az előnyei (a rekordok egységessége, a dokumentumok lefedettsége, naprakészsége, az egységeségből fakadóan jobb másodlagos szolgáltatások létrejötte). A könyvtáraknak meg kell osztaniuk egymással az adataikat, mert ez anyagilag előnyös, növeli a szakmai kapcsolatokat és az ittthon fájdalmasan hiányzó együtműködés ethoszát, ami önmagában is példamutató lehet a társadalom számára. Dániában a könyvtárközi kölcsönzés nemcsak közös adatbázison, de közös logisztikai rendszeren is alapszik.

Az együtműködés nemcsak könyvtárak között érvényes elv, hanem a könyvtáron belül is. Számos esetben tapasztalni a könyvtári szolgáltatásoknak a belső együtműködés elmulasztása miatti minőségsökkenését, vagy azt, hogy eleve nem érnek el egy máskülönben kívánatos és megvalósítható nívót. Például a tájékoztató szolgálati munkatársak tárgyi tudása semmilyen módon nem épül be a katalógusba, vagy a kéziratári dokumentumok eltérő adatszervezési modellje nem termékenyíti meg az informatika munkatársainak gondolkodásmódját.

Az Egyesült Államokban úgy próbálják a költségvetési csökkentés ellenére fenntartani a szolgáltatásokat, hogy a könyvtárak adott szolgáltatásokat közösen üzemeltetnek (pl. közös adminisztráció – igazgató, informatikus, könyvelő –, közös kölcsönzési rendszer és olvasójegy, közös szállítási költségek, közös vásárlás és beszerzési alkuk). Iowában lehetőség van „könyvtári körzeteket” kialakítani, amelyek élnek efféle megosztott szolgáltatásokkal.¹

Együtműködés a saját környezettel

A könyvtári marketing alapelve: ismerd meg a felhasználódat. Nincs általános recept, talán csak az az elv nevezhető annak, hogy a könyvtári profilt az adott felhasználói közösség arculatának megfelelően kell kialakítani. Ez nem jelenti azt, hogy a könyvtár avantgárd módon ne mehessen elébe az elvárásoknak, és önmaga formálja szűkebb társadalmi környezetét.

Néhány példa

Egyetemi, tudományos szféra: oktatási–kutatási együtműködések, ahol a könyvtári tudás (tudományos kommunikáció, metaadatok, kiadás, szerzői jogok, megőrzés, a digitális világ ismerete) mint hozzáadott érték van jelen.² Több olyan

sajátos interdiszciplináris tudományterület alakul mostanság, ahol a könyvtár-informatikai ismeretek és valamilyen más szakterület együttes megléte szükséges a kutatáshoz. Ilyen például a bölcsészeti informatika vagy a „big data” science (az óriási adathalmazok elemzése, akár tudományos, akár egyéb – közigazgatási vagy tájékoztatási – célból). Egy 2011. március végi szakértői kerekasztal-megbeszélésen így fogalmaztak: „*néhány helyen, például az Egyesült Királyságban egy új »hibrid mesterség« kialakulását figyelhetjük meg, mely négy kulcsszerepet fed át: a számítógép szakértőét, egy szaktudósét vagy szakmérnökét, egy információtechnológusét és a könyvtártudósét.*”³ Az Egyesült Államokban az utóbbi egy-másfél évben sorra alakultak olyan tudományos műhelyek, amelyek a könyvtártudomány szervezési ismereteit és gyakorlatát, valamint valamely tudományterület szakismeretét próbálják együttesen hasznosítani.

A Raiffeisen Bank volt vezérigazgatója szerint a strukturális munkanélküliség okai: „*a szakképzettség, a nyelvtudás, a számítógépes ismeretek, a mobilitás alacsony szintje*”.⁴ A könyvtár kisebb vagy nagyobb arányban, de mind a négy felsorolt területen kulcsfontosságú, és meglehetősen hatékony háttérintézmény lehet. Különösen hangsúlyozandó a mobilitás, hiszen a könyvtárat nem terhelik azok a kölcsönös együttéléssel járó társadalmi feszültségek, amelyekkel például a cigány és magyar gyerekek iskolai oktatása kapcsán találkozunk, hiszen a könyvtári tanulás első sorban egyéni tevékenység (senkit sem zavar, ha a másik lassabban vagy mást olvas).

A philadelphiai Free Library költséghatékonysági elemzése számos együttműködési programot ismertet: könyvtár–rendőrség, könyvtár–iskola, könyvtár–egyéb oktatási intézmény, könyvtár–szociális intézmények, könyvtár–munkaügyi központok, ezek mind-mind azt a célt szolgálják, hogy a könyvtár minél hatékonyabban és láthatóbban legyen jelen a „társadalom szövetében”, minél inkább aknázza ki azt a szellemi erőforrást, amiért a közösség létrehozta.

A könyvtár mint az információ tállalásának szakértője hasznos segítséget nyújt intézmények, cégek saját szolgáltatásukra irányuló tájékoztató tevékenységében. Jelenleg a „Meghívó: TÁMOP-3.2.4-08/1/KMR-2009-0020” Katalist-levél tárgysor és a „a hét első munkanapját megelőző munkaszüneti nap” MÁV-magyar időpont-meghatározás, valamint az „és reményeink szerint hamarosan kinevezésre kerülnek a felelős személyek” típusú hivatali zsargon ugyanannak a gondolkodásmódnak a következménye, amely egyáltalán nem azok fejével gondolkodik, akiknek az üzenet szól, így az adatból nem válik információ, vagyis az ilyen fajta tájékoztatás tulajdonképpen felesleges, alacsony hatékonyságú. A könyvtár lehetne a szabatos, pontos, de érthető tájékoztatás szakértője.

Néhány extrém(nek tűnő) példa egyéb közösségi célú együttműködésre

Környezetvédelem: A Calgary-i közkönyvtár⁵ munkájának egyik fókusza a környezetvédelem népszerűsítése, segítése. Néhány a számos programjuk közül: utcai környezetvédelmi kampány, elültethető olvasójegy⁶, egy könyv+sok olvasó = zöld gondolat (egy olvasó évi 14 ezer fát véd meg), nyári ÖKO-olvasótábor, részvétel zöld eseményekben (a Föld órája, a víz napja), családi programok (magvas vásárnap, „ÖKO gyerekek” – gyermeknevelési tanácsadás, bicikli-népszerűsítés), szelektív szemétyűjtés.

Zöldséget a könyvtárból: a baltimore-i városi egészségügyi osztály azokon a településrészekben, ahol a legnehezebb elérni a friss, egészséges zöltségféléket (tö-

megközelítés hiánya, szegénység) és ahol legrosszabbak az étkezéssel összefüggő egészségügyi mutatók, elindította a Virtuális Szupermarket Programot⁷ azzal a jelszóval, hogy „Zöldséget rendelj a könyvtárban”. Heti egyszer a könyvtárakban (és iskolákban) lehet rendelést leadni, másnap oda szállítják ki – ingyenesen.

Művészeti projektek: A párizsi Raspousteam az 1871-es párizsi Kommün napjait és helyszíneit eleveníti fel könyvtári dokumentumok segítségével⁸. Minden nap az eredeti helyszíneken helyeznek el installációkat (többnyire korabeli újságok illusztrációs anyagának az átdolgozásait) és egy-egy QR kódot. A kód elvezet egy weboldalhoz, ahol az esemény bővebb leírását adják korabeli napilapok és egyéb források segítségével.

Magyar viszonyok között nagyon is járhatónak tartanék egy olyan szolgáltatást, amikor a könyvtár tartaná karban a helyi közhasznú információszolgáltatásokat (vagy adna ebben tanácsot), amit jelenleg tipikusan az önkormányzati „portálok” nagyon alacsony színvonalon látnak el. A helyi lakosság ilyen köznapi kérdésekre kaphatna választ: melyik most az ügyeletes gyógyszertár? meddig van nyitva a bolt? mi lesz a mai menü a kávézóban? mikor kezdődik az esti az edzés? mikor indul a busz A-ból B-be? A könyvtár a szolgáltatás kapcsán személyes kapcsolatba kerülne az információszolgáltatókkal, a közösség számára egy (végre) használható szolgáltatást nyújthatna, és még az önkormányzat is ráébredne, hogy a könyvtár hasznos dolog.

Könyvtári adat

A közpénzből létrehozott könyvtári adat közkinccs. Az adatok megnyitása nemcsak a kritikára, hanem a jobbításra is ösztönöz. A 2.0-s alkalmazások bebizonyították, hogy a megnyitott adattárak sokszor teljesen váratlan, a társadalom számára hasznos felfedezésekhez, újításokhoz vezetnek. A könyvtári adat tehát egyre kevésbé saját, egyre inkább közösségi tulajdon. Az utóbbi időben nagyon sok nemzetközi szervezet szorgalmazza a közgyűjteményi adatok speciális licenzelését (pl. CC0, vagy ehhez hasonló jogi nyilatkozat alatt), amivel a gyűjtemény bárki számára, bármilyen felhasználási céllal rendelkezésre bocsátja a megtermelt adatokat. Ez a licenzelési politika jogi és technológiai szempontból is erősíti mind a könyvtárközi együttműködést, mind a könyvtár–társadalom kapcsolatát. A könyvtári, közgyűjteményi adatokkal szemben speciális elvárás a hosszú távú megőrzés szempontjainak érvényesítése. Az interneten található sokszor efemer, gyorsan eltűnő adatok világában ez a fajta hozzáállás további bizalmat kelt.

Informatika

A könyvtári informatikai rendszer nem lehet sziget, hanem nyílt szabványokon alapuló, együttműködésre képes rendszernek kell lennie. Amennyire lehet, támogatni kell a nyílt forráskódú fejlesztéseket, mivel ez az alapja annak, hogy a könyvtár ne legyen kötve a szolgáltatók magánérdekeihez. A trendek szerint a rutin jellegű rendszer-karbantartási feladatokat ki kell szervezni (pl. informatikai felhő), és arra kell koncentrálni, ami a könyvtári informatika saját kompetenciája: könyvtári fejlesztés, könyvtári információszervezési tudást igénylő szolgáltatások.

Igazgatás

Bent

A döntéseknek transzparensnek, indokoltnak, számon kérhetőnek, hatásuk tekintetében pedig ellenőrzöttnek kell lenniük. Bizonyos tevékenységek mérhetőek, ezeket mérni kell, az eredmények alapján pedig módosítani az intézményi igazgatást. A könyvtári vezetők nem a könyvtáros ellen vannak, hanem azért, hogy segítsék, ösztönözzék a kézműves munkáját. A könyvtári vezető nem a legfőbb döntnök, nem a kijáróember, nem tudós professzor, hanem mindenekelőtt az embereket együttműködésre hangoló, a konfliktusokat, akadályokat elhárító menedzser.

Mivel a könyvtár szerepe változik, és környezete változó környezet, a könyvtár is változó szervezet. Ennek egyik hatása, hogy a könyvtár sikerességéhez szükséges munkakörök is változnak.

Kint

A könyvtárosok összessége: civil szervezet, amelynek rendelkeznie kell érdekérvényesítő képességgel is. Ehhez transzparenciára és a kamarillapolitizálással való szakításra van szükség. Ahhoz, hogy a könyvtár sikert érjen el, napról-napra be kell bizonyítania a fenntartóinak, hogy szükség van rá, ezért meg kell találnia azokat a helyi problémákat, melyekben az intézményi készségek segítséget nyújtanak. Az angolszász könyvtári költségvetési elvonások szerencsésen megmutatták azokat a társadalmi problémákat, amelyekben a könyvtár – néhol túllépve a dokumentum- vagy metaadat-kezelés témakörén – sikeresnek és előremutatónak bizonyult: a társadalmi szegregáció csökkentése oktatás, játék és kézműves-foglalkozások által, tanácsadás munkanélkülieknek, üzleti tanácsadás, családkutatás, konfliktusmediálás, informatikai segítség és egyebek.

A könyvtár nem passzív szemlélője a világnak, hanem alakítója a folyamatoknak. Nem pusztán végrehajtója egy intézkedésnek, de részt vesz annak előkészítésében, és szükség esetén igénybe veszi a közösség támogatását a döntések megvaltoztatásához. Egy konkrét példát kiemelve: tudták-e vajon azok a politikai döntéshozók, akik a szerzői jog hatályát kiterjesztették, hogy ezzel egyúttal társadalom számára feltehetőleg nagyobb hasznot hajtó könyvtári szolgáltatások alól húzzák ki a talajt, és a könyvtári társadalom tett-e lépéseket annak érdekében, hogy erről mind a döntéshozók, mind a döntéshozókat delegáló társadalom értesüljön? A feladat adott: ilyen és ehhez hasonló ügyekben párbeszédet kell kezdeményezni.

Könyvtáros

Vita, párbeszéd

A könyvtár nyitott szervezet. Folytonos párbeszédre kell törekedni a szakmán belül, más rokonszakmákkal (elsősorban a közgyűjteményekkel és az oktatással), valamint és legelsősorban a felhasználókkal. Meg kell állapodni a vitakultúrát elősegítő két pontban:

- 1) Nem a személyemet, hanem a véleményemet kérdőjelezi meg (Weöres: „Nem a kakas, az ember mondja, hogy kukurikú”);

- 2) Ne vélekedések, hanem tények alapján vitatkozzunk. A könyvtáros aktív vitapartner.

A magyar könyvtári szakmának minél szélesebb sávban kell kilépnie a nemzetközi szintérré. A kommunikációs lehetőségek teljesen egyformák itthon és Nyugaton. Bár az utazási lehetőségek szűkösek, virtuálisan be lehet és kell kapcsolódni a nagy vitákba (Linked Data, metaadat-szabványok, e-könyvek, digitális megőrzés stb.), és átültetni vagy kialakítani az optimális gyakorlatot. Az Európai Unióban számos olyan együttműködési forma létezik, amelyek módot adnak a szakmai párbeszédre, a tanulásra, publikációra, az európai döntéshozókkal folytatott megbeszélésekre és a közös munkálkodásra.

Tanulás

A könyvtárosi tudásnak jelen szempontból alapvetően két komponense van. Az első egy általános absztrahálási képesség, amely képes az adatok értelmezésére, a lényeges és lényegtelen megkülönböztetésére, különféle szempontok alapján történő elemzésére (metaadatolás vagy hagyományosabban bibliográfiai leírás), és magasabb, esetleg univerzális szempontok alapján történő tartalmi kategorizálásra (tárgyszó, teaurusz, ontológia). A második komponens pedig a különféle, gyakorta változó eszközök ismerete.

Az erőteljes informatikai jelleg miatt és az informatika természete okán folyamatos tanulásra van szükség. Nemcsak szervezett és az intézmény irányából ösztönzött, hanem a szakmai érdeklődéshez kapcsolódó önálló ismeretszerzésre. A „tanulnivaló” végtelen, még az olyan, távolról talán mozdulatlanak tetsző területeken, mint a kodikológiai bibliográfiai leírás is rengeteg változás van, amelyeket meg kell ismerni, és amit implementálni kell a napi munkában.

Tehetségkutatás

A könyvtári szervezet segít abban, hogy a tehetséges fiatalok (és idősebbek) megvalósíthassák előremutató elképzeléseiket. A pozitív, befogadói attitűd viszszahat, később ők fogják mentorálni az újakat, ezáltal biztosítva a könyvtár jövőjét. Ehhez persze rugalmas munkaszervezésre és emberierőforrás-gazdálkodásra van szükség: a teljesítmény folyamatos értékelésére, a beosztottak egyéni szakmai céljai kitűzésére, megvitatására, és az elért (akár negatív) eredmények felülvizsgálatára. Ha feltárjuk a kudarcok és sikerek valódi okát, ezzel a tudással korrigálhatjuk a rendszert. Mindig vannak és lesznek innovatív homo novusok, ne hagyjuk őket átcsábulni más területekre.

Olvasó, felhasználó

A nem-olvasók

Régen a könyvtárakat talán kizárólag olyanok látogatták, akik maguk is olvasók voltak, legalábbis olvasni akartak. A jövőben egyre több olyan felhasználó lesz, akit a könyvtárlátogatásában semmi sem köt az olvasás aktusához. A könyvtár és a könyvtáros számára közvetítő szerepet játszik: a tér, ahol tanulhat, beszélgethet, játszhat, filmet nézhet, vagy a házi eszközöknél jobb minőségben elkészít-

het egy videót, biciklit kölcsönözhet stb. Esetleg bizonyos esetben konzultál a könyvtárossal is. Lehet, hogy igénybe fogja venni a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat, és talán nagyobb esély van erre, mint azok esetében, akik még a könyvtár küszöbét sem lépik át, de nem biztos. Az biztos, hogy ennek a térnek a szerepe felértékelődik, és mivel ezt a teret könyvtárnak hívják, magának könyvtárnak a szerepe, társadalmi támogatottsága is felértékelődik. Itthon különösen fontos, hogy míg a hagyományos közművelődési szinterek (művelődési központok, ifjúsági házak, mozik) jóformán teljesen eltűntek, a könyvtárak még fennmaradtak.

Az irni-olvasni nem tudók

Speciális látogatót jelent az a kör, amelynek tagjai azért járnak a könyvtárba, hogy elsajátítsák az olvasás, írás és értelmezés képességét. Nagy amerikai könyvtárak tartanak kurzusokat tényleges analfabétáknak. Vannak olyan szolgáltatások is, amelyek az álláshirdetések értelmezésében segítenek. A legkiválóbb egyetemek könyvtárai biztosítanak helyet elemi és haladó írás kurzusoknak („Hogyan írjunk szakdolgozatot?”, „Hogyan írjunk regényt?”). A könyvtár ebben az esetben helyszín, szervező, megfelelő képesítések megléte esetén oktató, tanácsadó intézmény.

Az olvasó

Nem lehet nem észrevenni, hogy létezik egy szinergia a könyvtár–könyvkiadó–könyvesbolt–olvasó négyzög körül. Az olvasók egy bizonyos köre szeret saját könyvtári katalógust építeni, és szereti tartalmi metaadatokkal ellátni a könyveit, a könyvtári metaadat-szabványok és az elektronikus katalógusok egyre inkább teret engednek ezen adatok integrálásának. A könyvesboltokban és a könyvtárakban kell lennie a címléírás egy közös metszetének (a könyvesbolti ideális esetben deriváltja a könyvtárinak), a digitális könyvtár rengeteg könyvkiadói funkciót tartalmaz, az elektronikus folyóiratokat tipikus módon közvetlenül a kiadó publikálja a könyvtári rendszerbe integráltan.

Összefoglalás

Elgondolásom szerint a könyvtári rendszert abba az irányba kell erősíteni, hogy elmozduljon egy általános információszervezési és információközvetítő szerep felé. Ehhez meg kell találni azokat a módszereket, amelyek segítenek az olvasásközpontú ismeretszerzés terén szerzett tapasztalatokat áttranszponálni helyben megtalált (oktatási, tudományos, szakmai, közszolgálati) feladatok megoldásának támogatásába. A jelenleginél sokkal nagyobb hangsúlyra lesz az informatikai ismereteknek és a nemzetközi kapcsolatoknak. A stratégiai irányváltáshoz elengedhetetlenül szükségesnek látom a könyvtári irányítási és kommunikációs gyakorlat megújulását is.

* * *

JEGYZETEK

- 1 Jason Pulliam–Sara Sleyster: Can libraries save by sharing services?
(<http://www.desmoinesregister.com/article/20110405/NEWS/104050366/-1/GETPUBLISHED03/Can-libraries-save-by-sharing-services->)
- 2 Digital Humanities Center Funded at Emory.
(http://shared.web.emory.edu/emory/news/releases/2011/03/digital-humanities-center-funded-at-emory_007.html)
- 3 Erwin Gianchandini: National Science Board Talks „Big Data”.
(<http://www.cccb.org/2011/03/29/national-science-board-talks-big-data/>)
- 4 Felcsuti Péter–Felcsuti Balázs: Vakvágányon
(<http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2011/04/06/vakvaganyon/>)
- 5 <http://calgarypubliclibrary.com>
- 6 <http://stationery.blogs.com/.a/6a00d83453a95e69e200e552b0d5da8834-pi>
- 7 <http://www.baltimorehealth.org/virtualsupermarket.html>
- 8 <http://www.raspouteam.org/1871>

Király Péter